

Europa-Universität Viadrina
Große Scharrnstraße 59, 15230 Frankfurt (Oder)

Prof. EUV dr hab. Maciej Małolepszy
Uniwersytet Europejski Viadrina
we Frankfurcie nad Odrą
Wydział Prawa
Katedra Polskiego Prawa Karnego
Collegium Polonicum
ul. Kościuszki 1
69-100 Słubice

Słubice, 2 stycznia 2019 r.

**Recenzja pracy doktorskiej Pani magister Katarzyny Karoliny Borkowskiej
zatytułowanej „Przestępstwo dzieciobójstwa w ujęciu komparatystycznym”**

I. Zakres opinii

Z uwagi na obszerny zakres badań komparatystycznych, jakie przeprowadziła Autorka w swojej pracy doktorskiej, należy na wstępie zauważyć, iż niniejsza opinia obejmuje swoim zakresem wyłącznie prawo polskie i niemieckie. Kompetencje autora niniejszej recenzji nie pozwalają na dokonanie oceny innych porządków prawnych. Poza zakresem opinii pozostaje zatem przestępstwo dzieciobójstwa w ustawie karnej Republiki Austrii (Rozdział X) dzieciobójstwo w prawie Anglii i Walii (Rozdział XII) oraz dzieciobójstwo w ustawodawstwie wybranych państw (Rozdział XIV).

II. Wybór tematu

Wybór tematu rozprawy doktorskiej należy uznać za trafny. Od 1947 r., jak słusznie wskazuje Autorka na s. 32, w polskiej doktrynie prawa karnego nie pojawiła się (tak) kompleksowa

monografia komparatystyczna odnosząca się do przestępstwa dzieciobójstwa. Rozważania prawno-porównawcze mają zaś w kontekście swobody przepływu osób oraz w obliczu postępującego przenikania się różnych porządków prawnych nie tylko czysto akademickie znaczenie. Recenzowana monografia ma szczególne znaczenie w polskim porządku prawnym, gdzie publikuje się niewiele badań prawno-porównawczych. Wypełnia ona niewątpliwie istotną lukę w polskiej literaturze prawniczej. Być może stanie się ona impulsem dla dalszych badaczy, by podejmować szerokie badania komparatystyczne w obrębie prawa karnego, które powinny poprzedzać każdą poważną inicjatywę ustawodawczą.

III. Charakter pracy

Praca ma charakter opisowy i wielopłaszczyznowy, przy czym środek ciężkości leży na komparatystyce. Autorka prowadzi rozważania z wielu perspektyw: historycznej, kulturowej, konstytucyjnej, kryminologicznej, resocjalizacyjnej, feministycznej, dogmatycznej oraz komparatystycznej. Niewątpliwie docenić należy wieloaspektowe podejście do tematu, dające czytelnikowi pełnowymiarowy obraz problematyki karania dzieciobójczyń. Jest to bardzo duża zaleta recenzowanej pracy i stanowi o jej skali trudności. Zauważyć należy jednak, że z natury rzeczy konsekwencją tak szerokiego ujęcia tematu jest pewna ogólność prowadzonych rozważań. Nie można było jednak dokonać szczegółowych analiz poruszanych problemów przy tak zarysowanej koncepcji pracy. Należy uznać, że był to świadomy wybór Autorki pracy.

IV. Metodologia

Metodyce pracy Autorka poświęca Rozdział I. W § 1 określa przedmiot i cel badań, wskazuje na problemy, a także formułuje ogólne i szczegółowe hipotezy badawcze, do których konsekwentnie powraca w Zakończeniu. W § 2 wymienia i opisuje stosowane metody badawcze: dogmatyczno-prawną, teoretyczno-prawną, historyczno-prawną, komparatystyczną, empiryczną oraz socjologiczną. W świetle postawionych hipotez dobór metod jest trafny. Pewne zastrzeżenia budzi natomiast to, że Autorka zbyt mało uwagi

poświęciła metodzie prawno-porównawczej, mimo że – jak sama podkreśliła na s. 28 – tą metodę wykorzystywała do „najobszerniejszej części rozważań”. Autorka wskazała wprawdzie na niektóre z funkcji, jakie doktryna przypisuje tej metodzie (s. 28 i nast.), i jej podstawowe założenia (s. 29). Brakuje natomiast odniesień do samego procesu badań komparatystycznych z uwzględnieniem specyfiki prawa karnego. Tymczasem w literaturze niemieckojęzycznej istnieje szereg publikacji poruszających problematykę metodologii badań komparatystycznych. Tytułem przykładu można wskazać na następujące pozycje: H. Jung, *Grundfragen der Strafrechtsvergleichung*, Juristische Schulung, 1998, zeszyt 1, s. 1; A. Eser, *Funktionen, Methoden und Grenzen der Strafrechtsvergleichung*, w: Hans-Jörg Albrecht (red.), *Internationale Perspektiven in Kriminologie und Strafrecht. Festschrift für Günther Kaiser zum 70. Geburtstag*, tom 2, 1998, s. 1499-1529.; W. Peron, *Sind die nationalen Grenzen des Strafrechts überwindbar?*, ZStW 109 (1997), s. 281 i nast.; W. Peron, *Überlegungen zum Erkenntnisziel und Untersuchungsgegenstand des Forschungsprojektes „Allgemeiner Strafrechtlicher Strukturvergleich“*, w: J. Arnold, B. Burkhardt (red.), *Grenzüberschreitungen. Beiträge zum 60. Geburtstag von Albin Eser*, 1996, s. 127-136; K. Zweigert, H. Kötz, *Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts*, wydanie 3, 1996.

V. Struktura pracy

Praca składa się z trzech części: wstępu, części właściwej podzielonej na czternaście rozdziałów i zakończenia. Struktura pracy nie budzi zastrzeżeń. Przyjęta przez Autorkę struktura pracy pozwala na przejrzyste usystematyzowanie prezentowanego materiału. Pozytywnie należy ocenić liczne tabele i schematy, które w sposób zwięzły i przejrzysty porządkują materię.

VI. Strona formalna pracy

Od strony formalnej praca nie budzi zastrzeżeń. Napisana jest ona w sposób zrozumiały i przystępny także dla osoby niemającej pogłębionej wiedzy z zakresu prowadzonych rozważań. Autorka posługuje się bardzo dobrą polszczyzną, choć zdarzają się błędy stylistyczne (np. „w

przypadku zabicia obu dzieci” na s. 262, „usiłowanie do zabójstwa” na s. 335 lub „zabicie [...] nie podlega pod § 217 d. DStGB” na s. 343). Zwrócić trzeba też uwagę na błędy interpunkcyjne (tytułem przykładu można wymienić brak przecinka przed powtórzonym „albo” – np. s. 233; przecinek po członie inicjalnym „ponadto” – np. s. 320; stawianie kropki po odnośniku do przypisu zamieszczonym po kropce zamykającej skrót stojący na końcu zdania – np. s. 178; stosowanie spacji w skrócie m.in. – np. s. 121).

Przypisy pod względem formalnym zostały w zasadzie sporządzone w sposób jednolity i zgodny z obowiązującymi standardami. Pewnym mankamentem jest brak szczegółowych przypisów w części pracy relacjonującej wyniki badań dotyczących sprawczyń przestępstwa dzieciobójstwa (s. 139 i nast.). Wprawdzie autorka we wstępie (s. 139) przytoczyła źródła cytowanych prac, ale w dalszej części podczas relacjonowania wyników badań nie zamieściła szczegółowych przypisów, które umożliwiałyby precyzyjną weryfikację prezentowanych źródeł.

VII. Ocena merytoryczna pracy

1. Prawo polskie

Analizę polskiej regulacji przestępstwa dzieciobójstwa Autorka rozpoczyna od rysu historycznego (s. 178-186). Geneza art. 149 k.k. przedstawiona została w sposób syntetyczny. Autorka nie zagłębia się w szczegółowe aspekty procesu legislacyjnego, lecz wskazuje na sposób kształtowania się znamion przestępstwa i motywy ustawodawcy, co zdecydowanie należy ocenić pozytywnie. Na uwagę zasługuje także przywołanie orzecznictwa odnoszącego się do dawnego stanu prawnego (s. 180 i s. 181). Rys historyczny wieńczy tabelaryczne zestawienie projektowanych i uchwalonych przepisów penalizujących dzieciobójstwo (s. 186). Na s. 187-197 Autorka zajmuje się normatywną zawartością przepisu art. 149 k.k. i jego relacją z typem podstawowym zabójstwa. Autorka na s. 189 odnosi się również do ochrony życia dziecka poczętego przed porodem, przywołując przepisy art. 152-153 k.k. i art. 182 k.r.o., a w

tabeli na s. 190 obok art. 148 k.k. i art. 149 k.k. wymienione zostały także art. 150, 151, 155 i 162.

Analizę znamion przestępstwa dzieciobójstwa Autorka podejmuje na s. 198-243. Pozytywnie ocenić trzeba stosunkowo obszerne rozważania na temat pojęcia „matka” (s. 198-203). Autorka zwraca uwagę na problematyczne konstelacje, przedstawia sposób ich rozstrzygnięcia i formułuje na s. 202 i nast. postulat *de lege ferenda*. Na s. 203-212 Autorka zajmuje się przedmiotem ochrony (zamachu), opierając swoje rozważania na poglądach doktryny i orzecznictwie (s. 206-209). Na uwagę zasługuje przywołanie definicji obowiązujących w innych gałęziach prawa (s. 204 i nast.) oraz nawiązanie do prób dookreślenia przez ustawodawcę pojęcia „dziecko” w art. 149 k.k. Od s. 212 Autorka analizuje stronę przedmiotową przestępstwa. Nacisk trafnie został położony na znamiona „w okresie porodu” (s. 217-223) i „pod wpływem przebiegu porodu” (s. 223-233). Autorka umiejętnie, tj. w sposób przemyślany i spójny, przywołuje bogaty dorobek doktryny i orzecznictwa w przedmiotowym zakresie. Pewne wątpliwości budzi natomiast posługiwanie się długimi, wielozdaniowymi cytatami (s. 223-230). Autorka powinna sformułować przytaczane poglądy swoimi słowami i ograniczyć cytaty tylko do tych (nielicznych) przypadków, w których kluczowe dla wywodów znaczenie miało użyte przez sąd czy też przywoływanego przedstawiciela doktryny sformułowanie. Kolejne wątpliwości dotyczą ujętego na s. 233-240 podsumowania. Tytuł podrozdziału wskazuje na to, że Autorka przedstawi wnioski wyłaniające się z analizy wspomnianych znamion. Tymczasem na s. 235 pojawiają się zupełnie nowe treści, dla których właściwszy byłby następujący tytuł podrozdziału: Relacja znamion „w okresie porodu” i „pod wpływem jego przebiegu”. Niemniej podjęcie tej tematyki należy ocenić pozytywnie.

Na s. 240-243 Autorka zajmuje się stroną podmiotową przestępstwa. Słusznie zwraca uwagę na problem zamiaru powziętego jeszcze przed porodem, sięgając do prezentowanych w orzecznictwie i literaturze poglądów.

Na s. 243-254 Autorka kompleksowo przedstawia możliwe sankcje karne. Pewne wątpliwości, także w kontekście obranych hipotez badawczych, budzi celowość analizy instrumentów reakcji prawnokarnej przewidzianych w części ogólnej k.k. Jeżeli intencją Autorki, jak może wynikać z uwag wprowadzających na s. 22, było zbadanie, jak polska regulacja funkcjonuje w

rzeczywistości, tj. jak bardzo jest represyjna, Autorka powinna zasadniczo uwzględnić także obowiązujący system wykonywania kar, co oczywiście jeszcze bardziej rozszerzyłoby zakres pracy. Z tych względów pominięcie w *całości* rozwiązań ogólnosystemowych byłoby jak najbardziej zrozumiałe.

Autorka słusznie przedstawia relacje między przestępstwem dzieciobójstwa a stanem wyższej konieczności (s. 254-259) i stanem silnego wzburzenia spowodowanego okolicznościami zamachu (s. 259-261). Także i tu podnieść należy jednak zarzut posługiwania się przez Autorkę zbyt obszernymi cytatami: przywołany na s. 255 i nast. cytat z glosy A. Golonki obejmuje całą stronę. Zaznaczyć należy przy tym, że Autorka przeoczyła cudzysłów zamykający cytat.

W dalszej części przedstawiono zagadnienia zbiegu przestępstw i przepisów ustawy (od s. 261) oraz dane statystyczne (od s. 265).

Na s. 269-272 Autorka dokonuje podsumowania analizy polskiej regulacji i wysuwa postulatory *de lege ferenda*. Szczególnie interesujący i warty polemiki jest trzeci z wysuniętych postulatów (s. 271) dotyczący zastąpienia znamienia „wpływ porodu” znamieniem „oddziaływanie porodu”. Postulat ten wart jest rozważenia na płaszczyźnie ustawodawczej, ale wymaga kilku uwag polemicznych. Autorka wskazuje bowiem, że wskutek tej zmiany „dla objęcia uprzywilejowaniem wymagany będzie związek między przeżyciem porodu a zabiciem noworodka, ale poród nie będzie jedynym czynnikiem, pod wpływem którego matka dopuści się dzieciobójstwa. Wyraz »oddziaływanie« oznacza bowiem, że przebieg porodu nie będzie pozostawał neutralny wobec stanu rodzącej, ale nie musi na nią wpływać bezpośrednio”. Autorka, jak się wydaje w celu podparcia tezy o odmiennym znaczeniu słowa „oddziaływanie”, przywołuje w przypisie nr 543 sporządzoną przez T. Höynck, U. Zähringer, M. Behnsen ekspertyzę („Neonatzid...”). Wskazana s. 53 ekspertyzy nie zawiera jednak analogicznego twierdzenia. Trudno również na podstawie zamieszczonego na niej zestawienia przepisów penalizujących dzieciobójstwo w wybranych państwach wyciągnąć zaprezentowany przez Autorkę wniosek. Z zestawienia wynika jedynie, że w Polsce i w Portugalii zawsze trzeba wykazać, że dzieciobójstwo nastąpiło pod wpływem porodu (autorzy ekspertyzy mówią w tym kontekście o afekcie porodowym – „Geburtsaffekt”), natomiast w Austrii, Lichtensteinie i Szwajcarii takiego związku nie trzeba wykazać, jeśli do zabójstwa dziecka doszło w czasie

porodu, gdyż znamiona „podczas porodu” i „pod wpływem porodu” mają – inaczej niż w Polsce – charakter alternatywny. Taki wniosek formułują też autorzy ekspertyzy na s. 53 i nast. Poza tym należy podkreślić, że słowo „oddziaływać” jest synonimem słowa „wpływać” (Słownik Wyrazów Bliskoznacznych, wydanie poszerzone i zaktualizowane, D. Ludwiczak, A. Piskadłowa, E. Tarka-Huczek (red.), Warszawa 1998, s. 277). Nie jest więc do końca widoczne, w jaki sposób proponowana przez Autorkę zmiana miałaby zmodyfikować treść przepisu.

Na uwagę zasługuje także ostatni postulat Autorki przedstawiony na s. 272, zakładający uzupełnienie art. 149 k.k. o znamię „w związku ze szczególnie trudną sytuacją życiową”. Należałoby jednak doprecyzować, kiedy taka „szczególna sytuacja” miałaby wystąpić. Czy znamię to mogłoby być spełnione w przypadku niestabilnej sytuacji ekonomicznej, braku (stałego) partnera lub kontynuowania edukacji? Niedookreśloność tego znamienia stwarza możliwość szerokiej wykładni.

Podsumowując tę część pracy, należy stwierdzić, że Autorka podjęła udaną próbę rozwiązania problemów zdefiniowanych w pracy. Samodzielne wywody Autorki należy ocenić pozytywnie. Stanowią one istotny impuls do dalszych badań i polemik naukowych.

2. Prawo niemieckie

Analizę prawa niemieckiego rozpoczyna rys historyczny (s. 320 i nast.). Autorka trafnie przywołuje argumenty podnoszone w dyskusji o kształcie przepisu penalizującego dzieciobójstwo (F. Liszt, s. 322-323, G. Radbruch, s. 323). Na s. 324 znajduje się tabela zbierająca wszystkie regulacje od 1871 r. (wg tytułu tabeli od 1870 r.) do 2018 r. Należy podkreślić, iż tabela zawiera pewne nieścisłości związane z tłumaczeniem: w ustawach z dnia 01.09.1969 r. i dnia 02.03.1974 r. granice ustawowego zagrożenia w przypadku § 217 ust. 2 niem. k.k. zostały nieprecyzyjnie przetłumaczone („nie krótszej od 6 miesięcy” zamiast „od sześciu miesięcy do pięciu lat”).

Na s. 327 (jak i dalej na s. 343) Autorka trafnie wskazuje, że w obecnym stanie prawnym „zabicie noworodka przez jego matkę kwalifikowane jest jako zabójstwo (...) albo jako

morderstwo (...)). Należy jednak podkreślić, iż istnieje jeszcze możliwość kwalifikacji czynu z § 213 niem. k.k. (zabójstwo mniejszej wagi), o czym Autorka wspomina w późniejszych rozważaniach. Na s. 329 Autorka odwołuje się do praktyki orzeczniczej, co daje polskiemu czytelnikowi możliwość zapoznania się nie tylko z treścią przepisów, ale także z przedmiotowym orzecznictwem. Istotne zastrzeżenia budzą jednak wywody na s. 330. Autorka, powołując się na „przeważające” w doktrynie i orzecznictwie stanowisko, stwierdza, że „zabicie człowieka z wykorzystaniem bezradności ofiary stanowi morderstwo z racji wypełnienia znamienia »okrutny« (*grausam*)”. Dla poparcia tej tezy Autorka powołuje się na postanowienie (według Autorki „wyrok”) Federalnego Trybunału Sprawiedliwości z dnia 22.09.1956 r. o sygn. GSt 1/56 (przyp. nr 57). Postanowienie to nie dotyczy jednak wykładni znamienia „okrutnie” (*grausam*), lecz znamienia „podstępnie” (*heimtückisch*) i to nie w kontekście dzieciobójstwa.

Na s. 333 Autorka rozpoczyna analizę znamion przestępstwa dzieciobójstwa z § 217 niem. k.k. w brzmieniu ustawy z 1987 r. Na uwagę zasługuje fakt, że Autorka uwzględnia wszystkie istotne aspekty. Rozważania są dobrze usystematyzowane. Pewnego doprecyzowania wymaga jednak tytuł § 2, gdyż Autorka nie przedstawia w nim – jak stanowi tytuł – jedynie relacji przestępstwa dzieciobójstwa z typem podstawowym zabójstwa, lecz również z morderstwem jako typem kwalifikowanym, co oczywiście samo w sobie jest w pełni uzasadnione. Niestety wymieniając znamiona morderstwa na s. 334 (później też na s. 335, 370 i in.), Autorka nieprecyzyjnie tłumaczy znamie „mit gemeingefährlichen Mitteln” jako „z wykorzystaniem niebezpiecznych narzędzi”, nie zaś jako „z wykorzystaniem środków powszechnie niebezpiecznych”. Oba pojęcia, tj. „niebezpieczne narzędzie” (*gefährliches Werkzeug*) jak i „środki powszechnie niebezpieczne” (*gemeingefährliche Mittel*) występują w ustawie niemieckiej (także w przywoływanym przez Autorkę brzmieniu z 1987 r.) i przypisywane jest im tak w orzecznictwie, jak i w doktrynie zupełnie inne znaczenie. Nieprawidłowe jest także zakwalifikowanie czy też przetłumaczenie na s. 336 błędu z § 17 niem. k.k. jako błędu co do bezprawności – przepis ten normuje bowiem błąd co do prawa (*Verbotsirrtum*). Na s. 344 Autorka wskazuje, że „[p]o upływie 12 tygodnia ciąży aborcja jest całkowicie zakazana”.

Stwierdzenie to nie jest do końca precyzyjne. Należy mieć bowiem na uwadze, że § 218a ust. 2 niem. k.k. wyłącza przy spełnieniu wymienionych w nim przesłanek (tzw. medyczno-socjalne wskazania do przerwania ciąży) bezprawność aborcji niezależnie od czasu jej dokonania, a więc także po upływie 12 tygodnia (zob. np. A. Eser, w: A. Schönke, H. Schröder, *Strafgesetzbuch. Kommentar*, wydanie 29, 2014, § 218a Nb. 21 i 37).

Bardzo pozytywnie należy ocenić prawno-porównawcze odniesienia do polskiej regulacji na s. 349 i 352, choć wniosek na s. 352, „że kluczową różnicą w niemieckiej regulacji jest brak przesłanki wpływu porodu na kobietę rodzącą”, jest nie do końca precyzyjny, także w świetle wywodów samej Autorki. Na s. 350 i nast. Autorka przywołuje bowiem pogląd reprezentowany w orzecznictwie i doktrynie niemieckiej, zgodnie z którym znamię „zaraz po porodzie” należy rozpatrywać w kontekście szczególnego wpływu porodu na matkę (s. 350: „w którym utrzymuje się wciąż szczególne poruszenie emocjonalne spowodowane porodem” i s. 351: „jak długo trwa stan pobudzenia spowodowany samym porodem”).

Na s. 353-357 Autorka przedstawia system kar w Niemczech jako tło dla kar przewidzianych za dzieciobójstwo. Odniesienie poszczególnych instrumentów reakcji prawnokarnej do dzieciobójstwa należy uznać za prawidłowe.

Pozytywnie trzeba również ocenić podjęcie problematyki relacji między dzieciobójstwem jako *delictum sui generis* i stanem niepoczytalności (od s. 358). Są to ważne uwagi w kontekście poruszanej w pracy problematyki.

Na s. 366 i nast. przedstawiona została aktualna reakcja prawnokarna na dzieciobójstwo, co z uwagi na zniesienie przestępstwa dzieciobójstwa jako *delictum sui generis* jest w pełni uzasadnione. Wskazując na możliwość złagodzenia kary z uwagi na ograniczenie poczytalności (s. 369), należałoby także uwzględnić najnowsze orzecznictwo (zob. np. wyr. Trybunału Federalnego z dnia 05.06.2003 r., sygn. akt 3 StR 55/03 oraz post. Trybunału Federalnego z dnia 25.10.2017 r., sygn. akt 5 StR 72/17), które wskazuje, że § 21 (tak jak i § 20) niem. k.k. znajduje zastosowanie do dzieciobójczyń wyłącznie w takim samym zakresie, jak do innych sprawców. Na s. 370 Autorka wskazuje na praktykowaną w orzecznictwie kwalifikację dzieciobójstwa jako morderstwa. Wywody te nie są do końca precyzyjne w kontekście znamienia „*grausam*” (patrz s. 8 opinii). W kontekście możliwości przyjęcia kwalifikowanej

postaci zabójstwa w przypadku dzieciobójstwa należałoby także uwzględnić najnowsze orzecznictwo, choćby wyr. Trybunału Federalnego z dnia 30.10.2008 r., sygn. akt 4 StR 352/08, opubl. w: NSTZ 2009, s. 210, w którym podkreśla się, że kwalifikacja dzieciobójstwa jako morderstwa *tylko wyjątkowo* będzie wchodzić w grę.

W zakresie podsumowania analizy prawa niemieckiego szczególnie pozytywnie ocenić należy polemikę Autorki z argumentem o małym znaczeniu praktycznym przestępstwa dzieciobójstwa na s. 379. Pewne wątpliwości budzi wysunięty przez Autorkę na s. 380 postulat *de lege ferenda*: zastąpienia znamienia morderstwa „okrutny” przez znamię „szczególnie okrutny”. Nie jest przy tym do końca jasne, czy zmiana ta miałaby odnosić się tylko do dzieciobójczyń, czy do wszystkich sprawców zabójstw. W pierwszym przypadku należałoby wskazać, dlaczego dzieciobójczynię należałoby traktować łagodniej. Poza tym wysunięty postulat zastanawia o tyle, że Autorka w ramach analizy prawa niemieckiego nie przedstawiła ugruntowanej w orzecznictwie i doktrynie definicji znamienia „okrutny”. Znamię to wymaga natomiast m.in. (element obiektywny znamienia) zadawania ofierze szczególnie silnego bólu lub katuszy (zob. np. H. Schneider, w: *Münchener Kommentar zum StGB*, wyd. 3, 2017, § 211 Nb. 134 i nast.). W czym miałyby się przejawiać zabójstwo w sposób „szczególnie okrutny”, Autorka nie wyjaśnia.

3. Uwagi komparatystyczne

Uwagi komparatystyczne są bardzo przejrzyste, głównie za sprawą licznych tabel. Wysunięty na s. 442 postulat wprowadzenia do porównywanych systemów prawa karnego definicji wyrażenia ustawowego „matka” budzi w odniesieniu do prawa niemieckiego wątpliwości, gdyż w aktualnym stanie prawnym przestępstwo dzieciobójstwa nie stanowi *delictum sui generis*, a zabójstwo we wszystkich trzech typach (podstawowym, uprzywilejowanym i kwalifikowanym) ma charakter powszechny. Poza tym słowo „matka” (*Mutter*) w niem. k.k. nie występuje. Także skierowany do polskiego ustawodawcy postulat ze s. 444 dotyczący wprowadzenia do ustawowych znamion zaimka dzierzawczego „własne” lub „swoje”, „jej”

wymaga głębszego uzasadnienia. Autorka wskazuje jedynie, że w ten sposób podkreślone zostałyby więzy łączące matkę i dziecko i zostałyby wyeliminowane ewentualne wątpliwości interpretacyjne. Można się jednak zastanawiać, czy taki zabieg rzeczywiście pozwoli uniknąć problemów z kwalifikacją czynu w sytuacji sztucznego zapłodnienia czy surogacji, na które Autorka zwraca uwagę na s. 199. Dalej pozostawałoby bowiem niejasne, czy „własnym” dzieckiem jest dziecko przez siebie urodzone czy dziecko, któremu przekazało się swój materiał genetyczny. Uzasadnienia brakuje także dla postulatów na s. 150.

4. Zakończenie pracy

Istotnym elementem pracy jest stosunkowo obszerne zakończenie (s. 507-528). Autorka w sposób syntetyczny podsumowuje zamieszczone w kolejnych rozdziałach rozważania (s. 507 i nast.) oraz nawiązuje do postawionych na początku hipotez szczegółowych (s. 512 i nast.) i hipotez głównych (s. 524 i nast.), dokonując ich weryfikacji. Wnioski dotyczące prawa niemieckiego są częściowo nieprecyzyjne (hipoteza 12, s. 520 – por. uwagi wyżej).

VIII. Literatura

Szczególnie uwypuklić należy mnogość oraz różnorodność źródeł uwzględnionych przez Autorkę. Dotyczy to także źródeł obcojęzycznych. Autorka uwzględniła najważniejsze źródła prawa polskiego oraz prawa niemieckiego.

IX. Orzecznictwo

Również wykaz orzecznictwa jest bardzo obszerny, choć z zakresu prawa niemieckiego brakuje nowszych orzeczeń (zob. wyżej). Autorka uwzględniła nie tylko orzeczenia polskiego i niemieckiego Sądu Najwyższego, ale także orzecznictwo polskiego i niemieckiego Trybunału

Konstytucyjnego. Uwzględnione zostało także orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.

X. Uwagi końcowe

Podsumowując, należy stwierdzić, iż recenzowana praca stanowi kompleksową monografię poświęconą przestępstwu dzieciobójstwa. Przedstawienie tej tematyki z tak wielu perspektyw i to w ujęciu komparatystycznym stanowi bez wątpienia oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Ponadto recenzowana rozprawa stanowi solidną podstawę do dalszych, pogłębionych badań w zakresie poszczególnych, poruszanych przez Autorkę aspektów. Przekrojowy charakter rozważań dowodzi także, że Autorka posiada ogólną wiedzę teoretyczną wykraczającą daleko poza dziedzinę prawa karnego. W końcu należy podkreślić, iż rozprawa nie ma charakteru wyłącznie odtwórczego. Liczne postulaty *de lege ferenda* świadczą o zdolności Autorki do formułowania własnych wniosków. Przedstawione w pracy nieścisłości w zakresie prawa niemieckiego w żadnym wypadku nie dyskwalifikują recenzowanej pracy. Należy podkreślić, że badania komparatystyczne - wbrew pozorom - należą do bardzo trudnych badań, w których bardzo łatwo o nieścisłości i nieprecyzyjne sformułowania. Autorka pracy postawiła sobie bardzo ambitne zadanie spojrzenia na polskie regulacje z perspektywy innych porządków prawnych i przy tej skali badań pewne nieścisłości są nieuniknione. W mojej opinii można te nieścisłości usunąć niewielkim nakładem pracy i czasu.

Kończąc, należy stwierdzić, iż recenzowana praca spełnia wymogi stawiane przez art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki.

Prof. EUV dr hab. Maciej Małolepszy